

BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN GUREBA-İ MÜSLİMİN HASTAHANELERİ

DOÇ. DR. NURAN KARA PİLEHVARİAN

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi, Mimarlık ve sanat Tarihi Bilim Dalı Başkanıdır. 1961 yılında İstanbul'da doğdu. 1983 yılında Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Aynı üniversitede Fen Bilimleri Enstitüsü Rölöve-Restorasyon programında 1987'de lisansüstü, 1993'de doktora eğitimini tamamladı. 1996'da Mimarlık ve sanat Tarihi Kuramı Bilim Dalı'nda doçent oldu. Mimarlık Tarihi alanında ulusal ve uluslararası bildirileri, makaleleri vardır.

Fotoğraf 1: Doğu ve Güney kollarının üzeri üçgen alınlıklı bahçe çıkışları kapatılmadan önce 1921 (Asaf Ataseven Arşivi)

Sayın Başkan, Değerli Katılımcılar, Bildirinin konusu adından da anlaşılacağı üzere Sultan II. Mahmud'un ikinci kadını Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmîâlem Valide Sultan'ın yapımını üstlendiği Gureba-i Müslimin hastahaneleridir.

III. Selim'in **Islahat** adı ile başlattığı, II. Mahmud'un sürdürdüğü reformlar devrinin doğal tarihi sonucu olan ve Osmanlı Siyasi Tarihi'nde **Tanzimat/Düzenlemeler** sözcüğü ile ifade edilen dönemin Valide Sultanı olan Bezmîâlem Sultan'ın yapımını üstlendiği yapıların tümü* Valide sultanlık yaptığı Tanzimat Dönemi'nde devletin yenilenme, yeniden eski gücüne kavuşma arzusu içinde kendisinden teknoloji ve ekonomi açısından daha önde olan batıya yöneldiği ve batıdan birtakım kurum ve yönetim biçimlerini ithal etmekle içine düştüğü çöküntüden kurtulacağını umduğu bir dönemin ürünleridir.

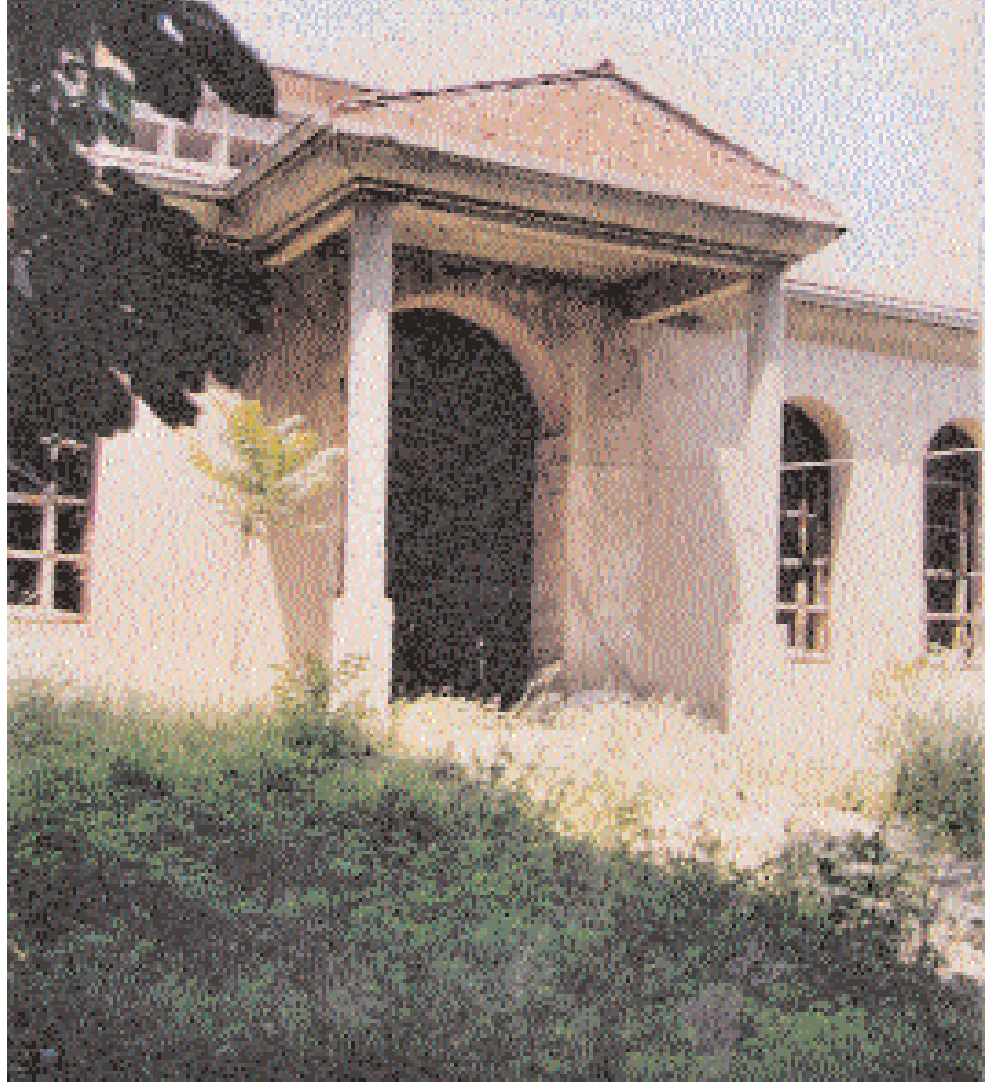
Bu yapılar içersinde yer alan, yardımcı muhtaç müslümanlar için yaptırılan, çağın sağlık gereksinimini karşılayacak,

düşkün ve kimsesizlerin barınağı haline gelmiş darüşşifa ve bimarhanelerden tamamen farklı düzene sahip, modern tıbbî kuralların uygulandığı, modern tıbbî aletler ve doktorlarla donanmış, farklılığını döneminin eşzamanlı yeni batılı mimari modalarına uygun mimari üslubu ile de vurgulayan, Yenibahçe Gureba-i Müslimin Hastahanesi, devletin yaptığı yeniliklerin ve ortaya çıkan yeni yapıların yalnızca halkı düşündüğünü ve devletin güçlenme isteğinin yoksul ve kimsesizler dahil tüm toplumu kapsadığı mesajını halka ulaştıran somut göstergelerden biri olarak tasarlanmıştır.

Bezmîâlem Valide Sultan'ın vakfiyeleri(Bezmîâlem Valide Sultan Vakfiyeleri VGMA Kasa No:11)'nde ve konu ile ilgili kaynaklarda yapılan araştırma, incelemeler sonucunda, Bezmîâlem Valide Sultan'ın emri ile H.1261/M. 1845 yılında yapımına başlanan(Bezmîâlem Valide Sultan Vakfiyeleri Vakfiye No:12:142) İstanbul Yeni-bahçe Gureba-i Müslimin Hastahanesi'nin Osmanlı Devleti'nin batılı an-

* Bezmîâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Pilehvarian, N.K., " Bezmîâlem Valide Sultan Yapıları", Basılmamış Doçentlik Çalışması, 1996, İstanbul.

Fotoğraf 2: Restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan avlu girişlerinden biri

lamda hastahane adı ile anılan ilk sivil sağlık kuruluşu olduğu görülmüştür (Ziver Paşa 1313: 146- 147; Pilehvarian 1996: 22).

İnşa tarihinden iki yıl sonra düzenlenen bir vakfiye ile (Bezmîâlem Valide Sultan Vakfiyeleri Vakfiye No: 12) kimsesiz, bakıma muhtaç (garip) erkek hastalara vakfedilen hastahanenin yapımında, İstanbul'da kolera, çiçek gibi çeşitli öldürücü salgın hastalıkların başgöstermesi ve varolan çalışır durumdaki Fatih Şifahanesi, Süleymaniye Darüşşifası, Haseki Hürrem Sultan Bimarhanesi, Nur-u Banu Sultan Bimarhanesi (Gürkan 1967: 12)'nin bu salgınlarda yetersiz kalması önemli rol oynamış,

hastahane arsası olarak şehir yoğunluğu dışındaki (salgın hastalıkların şehre yayılmaması için) havadar, Nakkaş Paşa Arsası olarak bilinen Yenibahçe Çayırı arkası seçilmiştir. Bezmîâlem Valide Sultan'ın vakfiyeleri'nden 12 numaralı vakfiye sayfa 142 de "58.308 zira kare arsa üzerinde 3 masura tatlı suya sahip bir hastahane, yanında cami, çeşme ve hamam" olarak tanımlanan kompleks Osmanlı kayıtlarına hastahane adı ile geçen ilk sivil sağlık kuruluşu olma özelliğini de taşımaktadır.

Daha önceleri aynı işlevi gören yapılar bimarhane, şifahane, darüşşifa gibi isimler alırken, hastahane sözcüğü dönemin batılı modellere yönelik ıslahat

Fotoğraf 3: Güney/Ön Cephe'deki ana giriş revakı (Restorasyon sırasında)

Fotoğraf 4: Mekke Fülful Kalesi Askeri Hastahanesi (IRCICA Arşivi 90748-1-10)

hareketleri paralelinde sağlık kurumlarındaki değişimin göstergesi olarak batılı anlamdaki bu yeni sağlık kuruluşunun tanımlanmasında kullanılmıştır. Kimsesiz ve yardıma muhtaçlara hizmet vermek amacı ile yapıldığını belirten Gureba sözcüğünün geçtiği ikinci Osmanlı sağlık kuruluşu** olan hastahänenin inşaatını Evkaf İnşaat Müdürü Abdülhalim Efendi idare etmiştir (Bolak 1950: 48).

5 Eylül 1847 de hizmete açılan (BOA İrade-i Dahiliye Tasnifi 7116 no.lu Tezkere-i Aliyye) hastahane ilk kuruluşta yatak sayısı 201 dir (Gürkan 1967: 31). Bulaşıcı hastalıkların aynı kitle içinde koğuş olarak ayrıldığı hastahänenin ilk plan şeması 12 koğuş, bir eczane, bir tabib-i evvel (başhekim), bir tabib-i sani (başhekim yardımcısı), bir müdür, bir eczacılar bir de cerrahlar odasından oluşmakta (Gürkan 1967: 31) ayrıca bina içinde hamam, mutfak ve çamaşır daireleri bulunmaktadır (Gürkan 1967: 32). İlk kadrodaki iki doktor, başhekim ve yardımcısı yeni hastahane anlayışına uygun olarak tıp tahsili görmüş doktor-

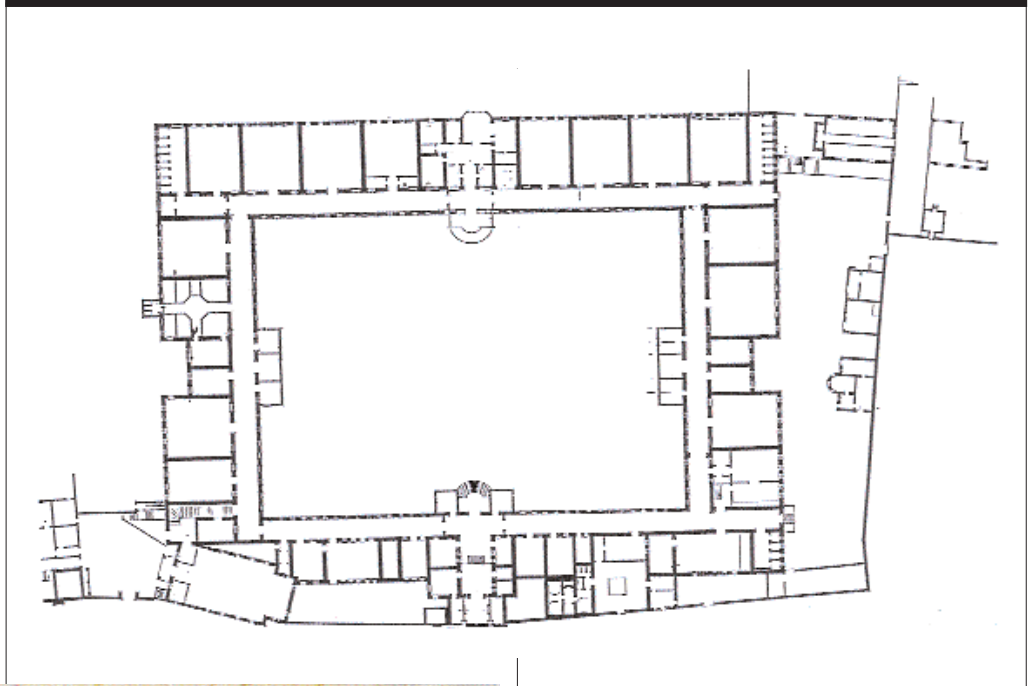
lardan seçilmiştir, cerrah ve eczacılar mektepsizdir (Gürkan 1967: 26; Pilehvarian 1996: 31).

Çalışma süresince taranan arşivlerde ve diğer kaynaklarda yapının ilk yapımına ait herhangi bir çizim ya da özgün proje ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kaynaklardan cami, hamam ve çeşmeden oluşan bir kompleksin içinde yer aldığı anlaşılan hastahänenin günümüzdeki ana girişinin sağında yer alan hamamı (Pilehvarian 1996: 68,69; Ünver 1942: 251) günümüze ulaşmamıştır. Hastahaneye hizmet etme-

** İlk olarak Gureba adı Edirnekapı'da Mibrimah Sultan Camii avlusunun medresesinde açılan bir hastahane (1836) için kullanılmıştır. (Ünver 1950: 36)

Şekil 1. Giriş revakının iki yanında bulunan hamam ve çeşmenin görüldüğü tarihsiz plan (Vakıf İnşaat Arşivi)

Şekil 2. İstanbul Haliç-i Dersaadet Şehremaneti Rebberi 1918, Necib Bey Haritası'ndan bastanenin diğer girişlerinin de görüldüğü ayrıntı (Kayra 1990)

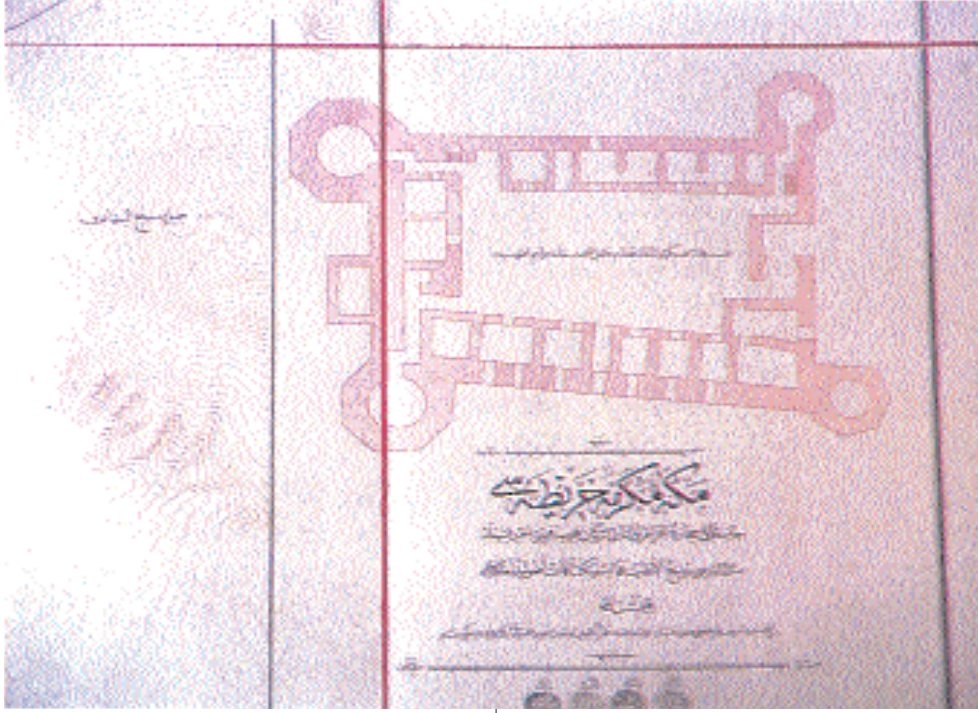

leri için yaptırılan cami ve çeşme ise özgün konumlarındadır.

Hastahane binası yapılışından günümüze pek çok onarım geçirmiş, bu onarımlarda yapılan ekler ve yenilenen bölümlerle özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiştir. Plan şeması özgünlüğünü korumasına karşın zaman içinde işlev değiştiren mekanlar olmuş, ön(güney) cephedeki günümüzde ana giriş olarak kullanılan girişin dışındaki girişler kaybolmuştur. İç avlulu dikdörtgen bir plana sahip (Şekil 1) olan yapının güney cephesindeki bu giriş Baruthane Yokuşu'ndan gelen yola göre düzenlenmiştir. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'ndan (Şekil 2) yapının özgün konu-

munda biri kuzey diğeri de doğu cephesinden olmak üzere iki girişinin daha varolduğu anlaşılmaktadır.

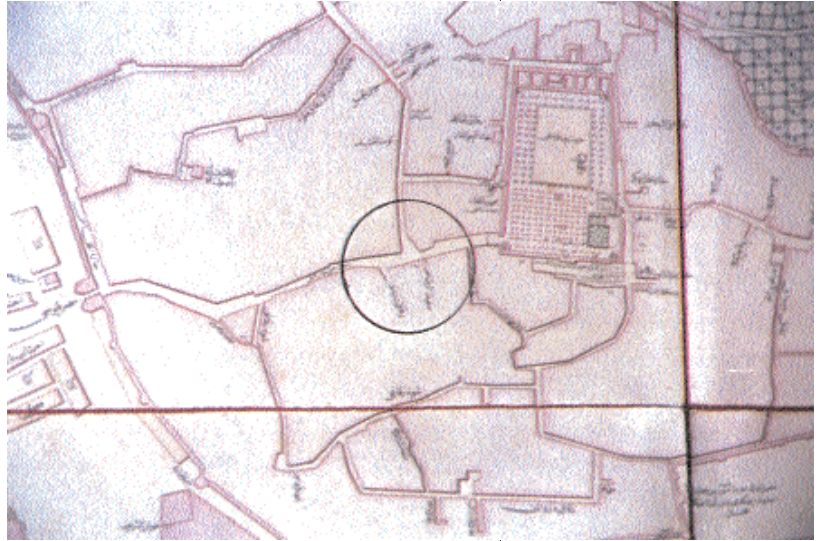
Genel tasarım ilkesi olarak medrese planlı darüşşifalar ve bimarhanelerle döneminin reformist yaklaşımli modelleri arasında bir çizgide olan(Bolak 1950: 57) hastahane, planlama ilkesi olarak geleneksel sağlık kurumlarına bulaşıcı hastalıkların koğuş olarak ayrılması, koridorların kapılarla ayrılması gibi birtakım yenilikler getirmiş olmasına karşın geleneksel şemayı henüz tam terk edememiştir. Aynı dönemde Avrupa'da pavyonlar halinde hastahane planları uygulanırken batıyı örnek alarak yenilik hareketlerine girişen Osmanlı Devleti'nin yeni sağlık kurumu modeli olarak ortaya koyduğu yapıda, bir avlu etrafını çevreleyen koridora açılan odaların yer aldığı klasik medrese şemasını kullanması ilginçtir. Geleneksel şemadan fazla uzaklaşılması yapının bir Osmanlı mimarı tarafından tasarlandığını düşündürmekte, geleneksel eğitim ile yetişen mimarın geleneksel şemayı kullanırken yönetimin batıya yönelik yenileşme isteğini karşılamak amacıyla koridorları kapalı hale getirdiğini, koridor başlarına ilave etti-

Şekil 3. Erkan-ı Harbiye Heyeti tarafından hazırlanan Mekke ve civarı haritasında Mekke Fülful Kalesi Askeri Hastabanesi Planı (İ.Ü.Kütüphanesi Harita No:92252)

Şekil 4. H.1297 Cemaziyelahir / Mayıs 1880 tarihli 1/2000 ölçekli Erkan-ı Harbiye Heyeti tarafından hazırlanan Medine ve Civarı Haritası'nda Gureba-i Müslimin Hastabanesi ve Eczabanesi'nin yeri (İ.Ü.Kütüphanesi Harita No: 92259)

ği büyük kapılarla tek bir kitleden oluşan hastahänenin 4 kolunu yarı bağımsız birimler haline getirmeğe çalıştığı gözlenmektedir. Tasarım şeması olarak ortada 60x84 m. boyutlarında bir avluyu çevreleyen geniş açıklıklı (1.50 m.) pencerelere sahip bir koridor ve koridora ortada bir kapı iki yanında ikişer pencere ile açılan koğuşlardan oluşan yapının giriş kolu diğer üç koldan daha dar tutulmuş, idare ve hastahänenin hamam, cami gibi ikincil işlevleri buraya yerleştirilmiştir. Girişin sağındaki ve solundaki kollarla kuzey kolu hasta koğuşları olarak düzenlenmiş, arka cephe köşelerine tuvaletler konulmuştur. Her dört kolun iç avluya bakan orta aksında düzenlenen dönemin Avrupa referanslı historisist Neo-Klasik mimari modasına uygun kolonların taşıdığı üzeri üçgen alınlıkla örtülü yuvarlak merdivenlerle yükseltilmiş kapılarla iç bahçeye bağlantı sağlanmıştır (Foto.1, 2). Yapının günümüzde ana giriş olarak kullanılan girişi de avlu girişleri ile benzer mimari özellikler taşımaktadır (Foto.3). İki Dor sütunun taşıdığı üzeri üçgen alınlıkla

örtülmüş giriş revakı avlu çıkışları gibi dönemin Avrupa referanslı tarihselci/historisist Neo Klasik mimari modasına uygun tasarlanmıştır.

Giriş revakının, yapı kitesinden önde oluşu günümüzde ön bahçe olarak kullanılan bahçeye bakan iki yanının sağır duvarla kapalı olması yapının yapıldığı dönemde giriş revakının iki yanına bitişik başka mekanların var olduğunu göstermektedir. Günümüzde vakıf İnşaat Arşi-

vi'nde bulunan yapıya ait tarihsiz bir plan çiziminde bu mekanların hamam ve hazneli bir çeşme olduğu görülmektedir(Şekil 1).

Bezmîâlem Valide Sultan'ın vakfiyelerinde yer almamasına karşın bazı kaynaklarda Bezmîâlem Valide Sultan'ın Mekke'de de bir Gureba-i Müslimin Hastahanesi yaptırdığı belirtilmektedir. Fazıl Ayanoğlu "Vakıf Yapan Türk Kadınları" adlı çalışmasında (1963: 7-9) Hûlefâ-i İzâm-i Osmaniyye'de Bezmîâlem Valide Sultan'ın Mekke'deki hastahanenin ikinci katının yapılması için Sultan II.Abdülhamid'in 1303/1885/86 tarihli fermanı olduğunu belirtmiştir(Ayanoğlu 1963: 8).

Konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda H.1301, H.1303 / 1883-84 , 1885-86 tarihli Hicaz Salmelerinde Hastahane-i Gureba bi Mekketül Mükerremet adı ile hastahane çalışan personelin belirtildiği bir kayıta rastlanmıştır.

IRCICA II.Abdülhamid Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu'nda yapılan taramalarda 90748-10 no'lu Mekke panoramik fotoğrafında 3 numara ile işaretlenmiş altında hastahane olduğu yazılı bir yapı görülmüş(Foto.4), yapı ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu bu hastahanenin Fülful (Biber) Kale'sinin askeri hastahaneye çevrilerek kullanılan yapı olduğu anlaşılmış(Şekil 3), Mekke'de Fülful Kalesi Askeri Hastahanesi dışında bir hastahaneye rastlanmamıştır.

Bezmîâlem Valide Sultan'ın Vakıflar Başmüdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakıf defterleri arasında sıra no.2880 de kayıtlı "Valide Sultan Vakfı Medine'de Yapılması Düşünülen Hastahanenin Layihasıdır" başlıklı tarihsiz bir belge Medine-i Münevvere'de Darüziyafe Mahallesi'ndeki bir arsa üzerine inşası buyrulup haritası çizilen bir hastahanenin ayrıntılı olarak tanımını

vermektedir. Bu belgeden yapılması tasarlanan hastahanenin, tek katlı bir karantinahane, gasilhane ve karakolhane binası olacağı, hastaların karantinahane 1 gün bekledikten sonra hastahanenin büyük kapısı içinde yer alan muayenehane adlı, iki katlı, alt katta bir kapıcı odası, memurlar için 2 oda, bulaşıcı hastalıklar için ayrı bir bölüme sahip 1 hasta odası, üst katta hastahane memurları için dört oda ve bir sofadan oluşan ikinci bir binaya alınacağı, bu ek binalar haricinde Kebir(Büyük) Hastahane adı ile anılan 3 katlı, mescidi, eczahanesi, elbise ambarı, hizmetli odaları ve hasta koğuşları olan 88 yataklı ayrı bir yapı olacağı anlaşılmaktadır. Belgede ayrıca hastahanenin dört tarafının açık olacağı, bu açıklıkların bahçe olarak düzenleneceği ayrıca 10 kurnalı bir hamam inşa edilip işletilerek hastahaneye gelir getireceği, çamaşırhane ve mutfakın da hamamın yanına inşa edileceği belirtilerek, kargir olarak yapılması düşünülen hastahanenin tüm döşemelerinin ahşap yerine demir kirişlerle inşa edileceği, diğer hastahane ahşap kullanıldığı için çıkan bir yangında hasarın büyük olduğundan bu hastahane yangına karşı önlem olarak ahşap yerine Belçika'dan getirilecek demir kirişlerle inşa edileceği bildirilmiş, dört pavyon halinde inşa edilecek yapı için toplam 23.675 Osmanlı altını keşif bedeli hesaplanmıştır.

Layihada, çatı aksamı ahşap olduğu için yangından büyük hasar gördüğü belirtilen diğer hastahane, büyük bir olasılıkla Hûlefâ-i İzâm-i Osmaniyye'de biri Mekke'de diğeri Medine'de olduğu belirtilen (Muhammed/Mehmed Emin el Mekkî 1318: 52) iki Gureba Hastahanesi'nden Mekke'deki olmalıdır. Hûlefâ-i İzâm-i Osmaniyye'de her iki kentte de (Mekke ve Me-

dine) varolduğu belirtilen Gureba-i Müslimin Hastahaneleri'nden Medine'dekine ait olduğu anlaşılan bu layiha ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda bu hastahänenin inşa edilip edilmediği konusunda kesin bir bilgi ya da belgeye rastlanmamıştır. İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Harita Tasnifi'nde 92259 numara ile kayıtlı Mayıs 1880 tarihli 1/2000 ölçekli Erkan-ı harbiye heyeti tarafından hazırlanan Medine ve civarı haritasında Harem-i Şerif'in Bab'ı İslam Minaresi karşısına gelen Sug/ Yeni Çarşı Sokağı'ndaki adanın üzerinde 25 numara ile işaretli "Gureba Hastahanesi ve Eczahanesi" adı altında bir kayıda rastlanmış, bu kayıt dışında yapı ile ilgili herhangi bir bilgi/belge elde edilememiştir (Şekil 4).

1303 /1885-86 tarihli Hicaz Salnamesi'nde ise Sultan Abdülmecid Han'ın Medine'de yaptırmış olduğu eczahanedan söz edilmekte hastahane ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Bezmîâlem Valide Sultan'ın Mekke ya da Medine'de yaptırmayı düşündüğü ya da yaptırdı-

ğı Gureba-i Müslimin Hastahanesi ile ilgili yazılı ve çizili belgelerin birbirini tutmaması bu konuda kesin bir yorum yapabilmeye henüz olanak sağlansa da, İstanbul'da varolan ve günümüzde de hizmete devam etmesine çalışılan Yenibahçe Gureba-i Müslimin Hastahanesi Osmanlı Devleti'nin çağı yakalamak için uygulamaya koyduğu modernite projesinin sağlık alanında önemli bir adımı olmuş gerek geleneksel ve batılı modern mimari arasındaki sentezci çizgideki tasarım anlayışı gerekse batılı modern mimari modaları yansıtan cephe anlayışı ile gelenekseli çağa uyarlama çabası içindeki sentezci Tanzimat ideolojisinin sağlık alanındaki somut mimari göstergesi olarak Osmanlı Mimarlık Tarihi'ndeki yerini almış, döneminin siyasi, politik, tıbbi, mimari anlayışını günümüze taşıyan, günümüzdeki Osmanlı araştırmalarına ışık tutan bir yapı olarak durmaktadır. Bize düşen görev de onu gelecek kuşaklara aktarıırken yansıttığı belgesel değerleri kaybetmemesine dikkat etmek ve bu belge niteliği ile onu gelecek kuşaklara aktarmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Ayanoğlu, Fazıl (1963) "Vakıf Yapan Türk Kadınları", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XXIX/1-2: 7-9.

Bezmialem Valide Sultan Vakfiyeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kasa No: 11.

Bolak, Orhan (1950) *Hastahanelerimiz*, İstanbul.

Gürkan, K.İsmail (1967) *Bezmialem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi Tarihçesi*, İstanbul Tıp Fakültesi El Kitapları Serisi No:4, İstanbul.

Hicaz Salnamesi (1303)

İrade-i Dabiliye No:7116(H.1263) Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Kayra, Cabit (1990) *İstanbul Haritaları: Maps of Istanbul, Türkiye Smaı Kalkınma Bankası*, İstanbul.

Medine ve Civarı Haritası 92257, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

Mubammed/Mehmed Emin el Mekkî (1318) *Hâlefâ-i İzâm-i Osmaniyye*, İstanbul

Mekke ve Civarı Haritası 92252, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

Pilebvarian, K.Nuran (1996) "Bezmialem Valide Sultan Yapıları", *Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması*, İstanbul.